

זקנים סיעודיים ומהגרות עבודה – "עבודת גבולות"

בבית בהשראת המדינה ומוסדותיה

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

אירית פורת

היחידה ללימודים בינתחומיים

התכנית ללימודי מגדר

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר אילן

סיון, התשע"ז

רמת גן

תקציר

במהלך שלושת העשורים האחרונים נמסר בישראל הטיפול בזקנים סיעודיים לידיהן של מהגרות עבודה, הסועדות אותם בבתיהם לאורך כל שעות היממה. מאחר שישראל היא "מדינת לא-הגירה", היא מתייחדת במדיניות המצרה את זכויותיהן של המהגרות כעובדות וכבני אדם, זאת בניגוד למתרחש במדינות אחרות שבהן זכות המהגרות להגנה של חוקי העבודה, גם אם הן משתכרות שכר מינימום בלבד. חוקרים מתחומי ההגירה, המשפט והעבודה והרווחה כבר העלו שאלות הנוגעות להגנה על עובדות ושאלות לגבי איכות הטיפול שזוכים לו המטופלים, אך טרם נבחנה האינטראקציה שבין המדיניות לבין המתרחש בבית בין המהגרות לבין המעסיקים. לכאורה, טיפול אישי ואינטימי שמתממש בבית, שייך לספירה הפרטית, אלא שהמדיניות הציבורית היא שמסדירה את הנורמות ואת הנהלים. מחקרי העבר, שבחנו פסיקות של בית המשפט העליון ביחס למהגרי עבודה, חשפו את הטענה המסבירה את החרגתן של המהגרות מהגנה של חוקי העבודה כנובעת מקשיים הטמונים באופן אינהרנטי בעבודה: כביכול מדובר בעבודה שאינה כמו כל עבודה אחרת (work like no other). יחד עם זאת, טרם נדון השיח באמצעותו מבנה בית המשפט מצב שבו הוא משוחרר מהגנה על המהגרות.

הייחודיות של המדיניות הישראלית אפשרה לבחון במחקר זה ארבע שאלות מחקר עיקריות: מהו חלקם של בית המשפט העליון וועדות הכנסת בהטמעת שיח המאשר ומאפשר שיטת העסקה פוגענית? אילו תבניות של עבודת גבולות מיוצרות בשיטת העסקה זו? מהם הרגשות המתלווים לטיפול וכיצד הם מהדהדים את יחסי הכוח שבין הצדדים? ומהי אתיקת הטיפול הנוצרת בעקבות השיטה הנוכחית? שאלות אלה הועלו על מנת לקדם את מטרת המחקר שמוכרזת, למעשה, בשמה של העבודה: "עבודת גבולות" **בבית בהשראה¹ המדינה ומוסדותיה**. במלים אחרות, מטרתה של העבודה הינה בחינה מעמיקה של עבודת הגבולות הדו כיוונית הנעשית בספירה הפרטית בדגש על כך שכל שמתרחש בבית פנימה מתכתב או יש לו יחסי גומלין עם הספירה הציבורית, כלומר עם מדיניות, עם חוקים, עם פסיקות ועם נורמות. כדי לבחון את ההשראה שמייצרת המדינה (או ההרשאה), ניתחתי שלושה פסקי דין של בית המשפט העליון, הראשון עסק בסוגיה של "נטישת מעביד בתחום הסיעוד", השני בעניין החרגתן של מהגרות עבודה בסיעוד מהגנה של הממונה על עובדים זרים בתמ"ת והשלישי, בעניין חובת התשלום עבור עבודה בשעות נוספות (יולנדה גלוטן). ניתוח הממצאים חשף שהשיח של בית המשפט מבנה סימטריה בין שתי האוכלוסיות: זקנים

¹ השתמשתי במלה "השראה", כדי להדגיש את הפעולה של המדינה ואת המעורבות שלה: את המחשבה שהמדינה ומוסדותיה השרו את הנורמות והאצילו אותן. הנורמות הללו הן אלה שקבעו את החוקים והנהלים והן אלה שאחראיות, במובן זה, למתרחש בבתיים. כלומר – השראה במובן של הרשאה וכוללת אותה, אבל לא רק, אלא גם במובן של מתן דגם והשכנת דפוסים. ההצעה לבחור במושג "הרשאה" אינה מתאימה לרצון שלי להבהיר שעבודת הגבולות הנעשית במקום הפרטי מתקיימת תחת מטרייה מסוימת. הכוונה אינה רק לרשות הניתנת, אלא לשדה שבו יש אינטראקציה בין ההליכים והתהליכים המתקיימים בספירה הציבורית, לבין העבודה שמתקיימת בספירה הפרטית. את המושג שאלתי מתחום הפסיקה, שם הוא מתאר תהליך שבו שינוי בשטף מגנטי גורם לתופעה של מתח חשמלי. השימוש במלה "השראה" שחרר אותי מן הצורך להשתמש בפעלים: "משפיע", "גורם ל" וכו', שאינם מתאימים לשימוש במסגרת הפרדיגמה האיכותנית.

ומהגרות עבודה. עם הבניית הסימטריה "זוכים" הזקנים למעמד גבוה יותר בסולם החולשה והקורבנות, ולכן בית המשפט נזעק להגן עליהם. הנחת הסימטריה לא נבחנה עד עתה כהנחה המשרתת את בית המשפט בנסיגתו מהגנה על קבוצת מיעוט מוחלשת. בנוסף, בית המשפט מתעלם מאחריות המדינה לרווחת זקניה ומשרטט תמונה של שדה קרב שבו ניצבות זו מול זו שתי האוכלוסיות. הבעייתיות שנוצרת בשדה כתוצאה מהתעלמות מן השיח בו משתמש בית המשפט, הינה שימור המצב הקיים בו שתי האוכלוסיות מתחרות ביניהן על משאבים מעטים באמצעות מאבק על המקום הראשון במרוץ אל עבר הקורבנות המועדפת, מאבק שמסיט את המבט מן הצורך של שתי האוכלוסיות בהגנה ובתמיכה.

כדי לבחון את ההיבט הבינאישי של מטרת המחקר, ערכתי ראיונות עומק עם 30 מהגרות עבודה ועם 30 מעסיקות. הספרות העוסקת בעבודת גבולות בחנה עד כה פרקטיקות של הִזרה מתוך עמדה היררכית ופרקטיקות של קירבה מתוך עמדה מטריארכלית. לא נבחנה עד היום פרקטיקה דיפוזיית המקרבת ומרחיקה בה בעת. אי העיסוק בפרקטיקה המשלבת-הדיפוזיית מטשטש את ההזדמנות להתבונן בעומקו של הניצול, כיוון שהפרקטיקה הדיפוזיית משרתת את המעסיקים בשני הקצוות: האחד, עבודת הגבולות החדירה, מאפשרת להם להתעלם מאנושיותה של העובדת ולנצל את זמנה, גופה, האנרגיה שלה ורגשותיה, והשני, עבודת הגבולות החוסמת, מאפשר להם להגדירה כזרה וכמי שאינה זכאית לזכויות אדם או לזכויות עובדת. הפרקטיקה הדיפוזיית מזמינה את העובדת להיות בת משפחה ובאותה עת אינה מאפשרת לה לקבל טיפול רפואי, לנסוע לבקר את בני משפחתה או לישון בלילה.

הממצאים מורים כי המתכונת הנוכחית, המתבססת על ההיגיון הניאו ליברלי, מבקשת להזייל עלויות, להפריט שירותים ולהסיר את אחריות המדינה, אלא שבד בבד היא גם מחלישה את המהגרות באמצעות חוקים מחריגים, מחלישה את המטופלים הזקנים באמצעות סבסוד מצומצם (גמלאות סיעוד סלקטיביות) ובאמצעות מיעוט אלטרנטיבות טיפוליות ומחלישה את איכות המשרה ככזו שאינה דורשת הכשרה, שמזכה בשכר נמוך ושמוענקת בתנאים שונים מכל משרה אחרת. מתוך הממצאים התבססה המשגתה של מתכונת הטיפול המתקיימת בישראל כ"זילות משולשת". המושג מתייחס להחלשה במקביל של הזקנים הסיעודיים כבני קבוצה הסובלת מחולשה חברתית, של מהגרות העבודה הסובלות משוליות מרובה ושל הטיפול בשכר הסובל ממעמד נמוך ולא מוערך. המושג "זילות משולשת" מבקש לתת ביטוי לממצא המרכזי, שעל פיו מדיניות ההעסקה של מהגרות עבודה בטיפול בישראל מחלישה את כל הנוגעים בעניין. יתר על כן, הזילות המשולשת מצביעה על מצב אי המשילות שבו המדינה מתנערת מחובותיה לדאוג לאזרחיה הזקנים, למהגרים שהזמינה, ולהתאמה בין חוקי העבודה לבין שיטת העבודה המוצעת, שיטה המחלישה עוד יותר את מקצוע הטיפול, תוך פגיעה בזקנים.

מחקר זה, כמחקר פמיניסטי, מבקש להתריע נגד הנורמליות שבה התמסדה בישראל מתכונת עבודה משעבדת, ומבקש להציע אתיקה אחרת לטיפול, המבוססת על ההנחה שקידום זכויותיה של המטפלת יתמוך באיכותו של הטיפול ובשיפור תנאי חייו של הזקן הסיעוד.